

LEDOKAS: „LEDINĖ ŠIRDIS“ DVASINĖJE TRADICIJOJE

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnyje teigiama, jog daiktavardį ledōkas ‘velnias, nelabasis’, ‘nedorėlis, niekadėjas’, būdvardį ledōkas ‘niekam tikęs, blogas’, ‘piktas, prastas’ (ir į juos panašius) laikyti gryniais slavizmais neteisinga, nes jie veikiausiai yra susiję ir su savais žodžiais ledas, ledōkas ‘ledo, krušos gabalėlis’ (ir pan.). Ta dingstimi toliau pristatoma turtinga ir plačiai pasaulyje žinoma psichinė, dvasinė ledo (bei šalčio) semantika, itin ryški tokiuose mitiniuose įvaizdžiuose, kaip raganoms ir apskritai piktiems, įpykusiems žmonėms priskiriama „ledinė širdis“. Pabaigoje užsimenama apie budizme ypač išplėtotą tos pačios metaforos atmainą, kai aptemusi sąmonė palyginama su užšalusiu, sustingusiu į ledą, suledėjusiu vandeniui (pasitelkiant ir „ledinės širdies“ įvaizdį), o nušvitusi, nubudusi sąmonė – su atšilusiu, atitirpusiu ledu, laisvai pasiliejusiu vandeniui. Visus šiuos vaizdinius galiausiai apima įprasta žiemos ir pavasario (abstrakčiau, sąstingio ir tėkmės) simbolinė priešprieša.

Reikšminiai žodžiai: ledokas, „ledinė širdis“, ledo dvasinė semantika, priešprieša „sąstingis – tėkmė“, lietuvių mitologija.

Daiktavardžiai *ledakasis, ledōkas* ‘velnias, nelabasis’, ‘nedorėlis, niekadėjas’, būdvardžiai *ledākas, ledēkas, ledōkas* ‘niekam tikęs, blogas’, ‘piktas, prastas’ ir kt. (*Velnias in tokių ledakų žmonių skūrą inlenda ir vaikščioja* iš J. Basanavičiaus surinktų sakmių; *Dabar kelias labai ledokas: visur šlapia – nei važiuotam, nei pėsčiam* Aukštoji Panemunė, Kau-
no r.) vieningai laikomi skoliniais, slavizmais¹.

Atitinkami slavų žodžiai, kaip ru. *ледáка, ледáха* ‘blogas, niekam tikęs žmogus’, *ледáчий, ледáчий* ‘blogas, niekam tikęs’ bei ‘nedoras, piktas’, *лédахто* ‘pirmas pasitaikęs, bet koks, prastas’, blr. *лédаштый* ‘blogas’, le. *ladaco* ‘bjaurybė, niekšas’, *ladajaki* ‘bet koks, prastas’ ir pan. kildinami iš dalelyčių sl. *lě ir *da dūrinio *lěda ‘bet kaip, kad ir kaip, bent jau’ (> ‘prastai, blogai’)², taigi su ledu kilmės požiūriu neturi nieko bendra. Kita vertus, šie slavų žodžiai, ypač rytų slavų, yra nebeatskiriamai sumišę su labai panašių reikšmių žodžio *лѣд* ‘ledas’ vadiniais, kaip pats rusų *лѣд* perkeltine reikšme ‘bėda, nelaimė, neganda’, taip pat *лѣдина* ‘gyvulių maras, epidemija’, *лѣдальнй* ‘silpnas, palieęs, menkas, prastas, blogas’, serbų *лѣда* ‘palieęs vaikas’ bei kt., tad jų – o drauge ir minėtų lietuviškųjų – kilmę aiškinant, Vladimiro Toporovo manymu, būtina atsižvelgti į atitinkamą perkeltinę ledo semantiką³. Dėl to dar palyginkime blr. *лядзяк* ‘ledukas, varveklis’, dial. dgs. *лідакі* ‘apledėję žemės lopiniai’, ru. dial. *ледях* ‘ledo gabalėlis, ledukas’ (visi iš sl. *ledakъ

arba **led’akъ*)⁴ ir lie. 1 *ledōkas* ‘ledo, krušos gabalėlis’⁵ greta minėtųjų 2 *ledōkas* ‘velnias, nelabasis’ bei 3 *ledōkas* ‘niekam tikęs, blogas’, ‘piktas, prastas’.

Tad labai gali būti, kad ne visi minėtieji slavizmais laikomi lietuviški žodžiai tokie yra arba jie tėra slavizmai tik iš dalies, o gal net visai savi *ledo* šaknies žodžiai, tik patyrę panašiai skambančių slavų žodžių įtaką. Todėl, kad ir atsižvelgiant į šią galimą įtaką, jų vis dėlto nevalia lengvabūdiškai nuskirti nuo žodžio *ledas* ir atitinkamos jo perkeltinės reikšmės. Lietuvių tradicijoje tokiai semantinei raidai, kaip dabar pamatysime, yra kuo palankiausios sąlygos.

Lietuvių mitologijoje Perkūnas, kuris pavasarį sutriuškina praėjusios žiemos įšalą ir paleidžia tekėti gyvybės sroves, persekioja ir tą įšalą įsmedenusį velnią – *ledoką*. Vladas Ulčinskas apie Raitininkų kaimą Merkinės apylinkėse: „Raitininkiškiai akmeninius kirvukus vadino perkūno kulkomis. Senovėje žmonės tikėjo, jog griaustinis trenkia tik ten, kur slepiasi velnias (*ledokas*). Dundulio trankymas, anot jų, – tai noras užmušti *ledoką* tokiomis kulkomis.“⁶

Dėl to dar paminėtina biblinio vaizdinio interpretacija, esą *velniai pirma buvo aniuolais, bet kai jie vis prieš poną Dievą priešinos, audras vertė, tai ponas Dievs pakorojo – nustūmė į peklą. Jie tris dienas, tris naktis kai sniegs snigo iš dangaus*⁷. Tas pat gudų⁸. Vaizdinys net tapo sutelktas į mį-

1 LKŽ VII: 221, 223, 226–227; žr. SkardžiusRR IV: 177; FrLEW: 330 ir kt.

2 ФсЭСРЯ II: 474; ЭССЯ XIV: 178–179; žr. ДлТС II: 244.

3 ТопоровПЯ IV: 413.

4 ЭССЯ XIV: 83.

5 LKŽ VII: 226.

6 Ulčinskas 1995: 7, kursyvas jo.

7 BsJK: 289, Nr. X.648; plg. Balys 2002: 275, Nr. 5; DvPSO: 330, Nr. 104.

8 Шейн 1902: 312.

slę: *Lėkiau kaip angelas, puoliau kaip velnias = sniegas*⁹.

Lietuvių tautosakoje perdėm ryški ir atitinkama psichinė ledo semantika. Antai pasakoje berniukas naktį *atbėgo pas ūkinyką, žiūri – ant ūkinyko krūtinės stovi ledo šmotas* (luitas), o senelis jam paskui paaiškino, kad *an krūtinės ledas – tai už tai, kad jis supykęs atsigulė*; kitoje pasakoje žmogus užėina naktį į trobą pas nemylinčius vienas kito sutuoktinius, žiūri, *jiedu miega, o vidurij – šmotas ledo*, ir paskui išmintingas pakeleivis paaiškina, jog *anie, kur vidurij ledas, tai jie kaip ženijosi, vienas kito nekentė, tai da[ba]r jų tokia meilė atšalus*¹⁰. Čia ledas įvaizdija pykčio, neapykantos į ledą sustingdytus, užšalusius žmogaus jausmus.

Latvių dainoje pyktis irgi prilygintas ledui:

*Ar kundziņu runadāms,
Ledu bāzu kabatā,
Lai izkusa kunga dusmas
Kā tas ledus gabaliņš.*¹¹

Su ponuliu kalbėdamas
Ledą kišu kišenėn,
Lai ištirpsta pono pyktis
Kaip tas ledo gabalėlis.

Panašiai į ledą sušalusi, bejausmė gali būti žmogaus širdis. Kaip latvių priežodyje apie saldžialiežuvį veidmainį: *Mutē medus, sirdī ledus* „Burnoje medus, širdyje ledas“¹².

Ledinės mitinėje vaizduotėje raganų, burtininkų širdys. Štai kitąsyk buvo sudegintos dvi raganos, mama ir duktė: *Daugiaus kai sudegusios, tai ta mergelė čyst visa sudegusi, o tos mergičkos širdis su ledu jau buvo apšalus, o tos pačios motinos širdis tai storiausiu ledu apšalus, apgargėjus*¹³. Ir šiaip deginant raganas, tradicijos požiūriu, *ragana visa sudegdavus, bet jos širdis nesudegdavus, pasilikdavus visa ledu apšalus, apgargėjus*¹⁴. Arba vėl: *žmonės privežė didelę malkų krūvą, uždegė tas malkas, įmetė burtininką ir sudegino. Nieko neliko, tik viena širdis. Perpjovė tą širdį ir rado ledą širdy*¹⁵.

Ir pasakos „Karalaitė karste“ viename iš lietuviškų variantų, Jūratės Šlekonytės duomenimis, „iš perkirstos merginos širdies išspaudžiamas

9 KnsLM: 139, T 196.E1.

10 BsLP I: 70, Nr. 12; 91, Nr. 24.

11 SVit: 42, Nr. 213; BDS, Nr. 31376.

12 KkLSP: 202, Nr. 3972.

13 BsJK: 203, Nr. 12; plg. Balys 1949: 36, Nr. 26.

14 BsLP I: 164, Nr. IV.24; VILD: 208; VISV: 196. (Ar tik ne dėl to ir kai kurios kitos raganų kūno dalys – kaulai, taukai – pasakose pavirsta sniegu?)

15 VILD: 252; VISV: 218.

ledas. Tai galima laikyti aliuzija į merginos raganišką prigimtį, mat yra sakmių, kuriose vietoj sudegintos raganos širdies randamas ledo gabalėlis“¹⁶.

Bene ankstyviausia žinia apie šią raganų savybę baltų kraštuose yra jėzuitų Rygos kolegijos 1584 m. pranešimas iš jų valdos Ableine:

In praedio Ablein colonus, verna improbus, isque magicarum artium plebeculae seductae magister, Praetoris decreto damnatus ad rogam, adducti nulla ratione potuit, uti respiceret. De toto corpore exusto cor ipsum reliquum igni consumi non potuit, nisi concisum minutatim.

Ableino dvare valstietis, nedoras vergas šeimynykštis ir suvedžiotų žmonelių magijos meno mokytojas, valdytojo sprendimu pasmerktas sudeginti, nieku būdu nesidavė palenkiamas atgailai. Iš viso sudegusio kūno likusi širdis niekaip kitaip negalėjo būti įveikta ugnies, kaip tik ją supjausčius į smulkias daleles.¹⁷

Kaip matyti, ši ledinės širdies mitinė metafora jėzuitų buvo pasitelkta gyvų žmonių deginimui pateisinti, o tai reiškia, kad visai užšalusios, ledėte suledėjusios buvo jų pačių, jėzuitų, širdys, tad iš tikrųjų lauže veikiau derėjo „pašildyti“ juos pačius.

Ledinės širdies įvaizdis mėgstamas literatūroje, kur jis gali reikšti abejingumą, kaip Prano Vaičičiaus eilėraštyje:

*Norėjau prikalbinti prie darbo doringo,
Prie darbo svarbiausio žmonių kuo daugiau,
Norėjau išstarti jiems žodį širdingą,
Bet širdis atšalusias, ledą radau.*¹⁸

Arba didelį skausmą, skausmingą sielos sąstingį, dvasinį apmirimą ar net mirtį, kaip Salomėjos Nėries posmuose iš eilėraščio „Pajiesy“:

*Mano krūtinėj žiema tebesiaučia,
Širdis apšalus kietu ledu.
Mano krūtinėj alkanas skausmas:
Nėra saulutės, nėra žiedų.
.....
Jiesios krantuos ievos žydi.
Skamba krūmai nuo dainų.
Širdį man ledai sukaustė.
Sieloj žiemą gyvenu.*¹⁹

16 SP I: 612.

17 BRMŠR: 78–79.

18 LJR: 15.

19 Nėris 1984 I: 52–53.

Ir tarp dienoraščio įrašų: *Nėra pasaulys taip skaisčios ir šviesios sielos, kuri mano sielos tamsybės nušviestų, nėra taip karštos širdies, kuri mano širdies ledus sutirpintų* (1924.10.15); *Sunku man be tavęs, be pavasario. Širdis negal patvinti džiaugsmo upeliu. Ledais apšalus tyliai merdi* (1930.10.17)²⁰.

Panašus Vinco Mykolaičio-Putino „Skausmo balsas“:

*Nors šaldoma verkia krūtinėj širdis,
Tačiau neužgeso joj meilės ugnis.
Ištisęs sparnus, aš kaip sakalas skrisčiau,
Kur siaučia mirties ir gyvybės kova –
Ir ten savo galią mėginti išdrįsčiau,
Ir ten nesilenktų galva!
O čia pats sau pančius ant kojų dedu
Ir leidžiu marinti sau širdį ledu.*²¹

Kaip gyvo žmogaus širdies suledėjimas prilygsta dvasinei mirčiai, taip suledėja mirusiojo siela – vėlė, raudose neretai prilyginama ledo lyčiai, antai apraudant mirusią dukrą: *Mano vėlių marte, mano ledų lytele*.²² Panašiai duktė aprauda mirusią motiną: *Motynėle mano, skirki man vietelę, glausk mane prie širdelės. Glausk prie šalelės kaip lydeką prie šaltos lytelės*; kitoje raudoje itin pabrėžtinai: *Oi, kap atšalo lado lytelė nuo čysto vandenėlio, oi, tep atšalo mano mocinėlė nuo savo vaikelių ir nuo manį siratėlės*; panašiai vyresnioji sesuo aprauda mirusią jaunesnę: *Išblyško veidelis, atšalai nuo giminėlės kap lado lytelė nuo čysto vandenėlio*.²³ To pačiu vaizdiniu remiasi prietaras: *Jei pavasarį, ledus išnešus, ant kranto pasilieka ledų lytys, tai reiškia, kad tais metais mirs labai daug žmonių* (Papilė, Akmenės r.).²⁴ Kitąsyk leduose kenčia mirusiųjų vėlės²⁵.

Latvių vėlės prilyginamos sniegui, pūgos sukuriams²⁶. Kita vertus, pasak Pėterio Šmito: „Bene visiems latviams žinomas prietaras, kad mirusiesiems tenka nuo ledo obliuoti sniegą.“²⁷ Pavyzdžiui: *Mirusiems liekot žiemu debesīs sniegu ēvelēt* „Mirusiesiems tenka žiemą danguje sniegą obliuoti“; *Sniegu ēvelē mironi no ledus* „Sniegą obliuoja numirėliai nuo ledo“; *Kas sniegi nāk, tad*

saka, ka mironi debesīs sniegus ēvelē „Kai pradeda snigti, tai sako, kad numirėliai danguje sniegus obliuoja“ ir pan.²⁸ Dar kitaip sniegas išgaunamas dainoje, bet vis mirusiųjų:

*Redz, bērniņ, kā klājās
Mirušam brālītim!
Veļu māte darbu deva –
Sniega pūkas plucināt.*²⁹

Žiū, bernel', kaip klojas
Mirusiam broliukui!
Vėlių motė darbo davė –
Sniego pūkus pešti.

Balkanuose ir Karpatuose krušą debesyse gamina savižudžiai ir žuvusieji per nelaimingą atsitikimą³⁰, o bulgarų teigimu, sniegą ir krušą leidžiantys mirę čigonai³¹. Rusams susapnuotas numirėlis pranašavo sniegą³². Ir t. t.

Šaltis, užšalimas, sąstingis nuo šalčio slavų kalbose būdingai įgauna atitinkamos neigiamos psichinės būklės reikšmę. Antai slavų žodžiai *morzъ (ru. мороз, le. mróz ‘šaltis, speigas’ ir kt.), *morziti (ru. морозить, le. mrozić ‘(su)(už) šaldyti’ ir kt.), *merznoti (ru. мерзнуть, le. marznąć ‘šalti, stirti’ ir kt.) įvairiose slavų kalbose bei dialektuose mena tokias psichines būsenas kaip tingėjimas, nerangumas, atgrasumas, pasibjaurėjimas, priešiskumas, pyktis, neapykanta ir sudaro etimologinį pagrindą tiesioginiams atitinkamų būsenų pavadinimams, kaip sl. *morzъ (ru. морзь ‘bjaurastis, bjaurybė, šlykštybė’ ir kt.), *mǫrzěti (ru. мерзеть ‘darytis pasibjaurėtinam, bjaurėti’, le. mierzic ‘bjaurėtis, šlykštėtis’ ir kt.), *mǫrzina (kroatų *mrzina* ‘pagieža, neapykanta, priešiskumas’), *mǫrziti (sen. ru. мерзиту ‘kelti pasibjaurėjimą, dvokti’, ukr. мерзиту, le. mierzic ‘kelti pasibjaurėjimą, pasišlykštėjimą’ ir kt.), *ob-mǫrziti (ru. омерзеть ‘subjauroti, sušlykštinti’ ir iš čia *омерзительный* ‘šlykštus, bjaurus, atgrasus’), *mǫrzostъ (ru. мерзость ‘bjaurybė, šlykštybė’ ir kt.), **mǫrzьkь(jь)* (ru. мерзкий, le. dial. mierzki ‘šlykštus, bjaurus, niekšingas’) ir gausybė kitų³³.

Slovėnų *stud* ‘pasibjaurėjimas’ yra vienos šaknies su le. *studzić się* ‘stingti’, ru. *стыда* ‘šaltis’,

20 Nėris 1984 III: 199, 307.

21 Mykolaitis-Putinas 1982: 12.

22 JšLD III: 309, Nr. 1191.3; LTsR: 259; plg. LKŽ XVIII: 606; Sauka 1970: 206.

23 BsŪT: 245, 250, 263; žr. Vaitkevičienė 2001: 148.

24 Balys 2004: 137, Nr. 260.

25 Vaitkevičius 2003: 171, išn. 56; Vaitkevičius 2005: 214.

26 Kursite 1996: 52.

27 Šmitas 2004: 89.

28 ŠmLTT: 346, Nr. 5613; 1706–1707, Nr. 28349, 28350, dar plg. Nr. 28351, 28352.

29 LDdz: 123, Nr. XVII.9.3.

30 Виноградова 1999: 146.

31 Афанасьев 1995 I: 244.

32 Толстой 2003: 307.

33 ЭССЯ XX: 8–9, 10–15; XXI: 159–167; XXVIII: 109–110; žr. ФсЭСРЯ II: 603–604, 656; ЧрИЭС I: 524; Boryś 2005: 316, 325; Якубович 2003: 191.

студить ‘šaldyti’, *стужа* ‘šaltis, žvarba’, *студень* ‘šaltiena’ ir, savo ruožtu, su ru. *стыд* ‘gėda, sarmata’³⁴. Sąsaja tebesuvokiama gyvojoje kalboje, kaip štai priežodyje: *Чем молодой похвастается, тем старый остужается (стыдится)* „Kuo jaunas giriasi, tuo senas aušinasi (gėdijasi)“³⁵.

Serbų *zebња* ‘nerimas’ remiasi veiksmožodžiu *зѣнцѣ* (*зѣбем*) ‘nerimauti, nuogąstauti’, pirmine reikšme ‘jausti šaltį, šalėti’, o lenkų kalboje jį atitinka *ziębić się* ‘sušalti’, rusų *зѣбнуть* ‘šalti, žvarbti, stipti’ bei kt.³⁶

Slavų žodžio *strachъ ‘baimė’ (ru. *страх*, le. *strach* ir kt.) pirminė reikšmė yra ‘sustingimas nuo šalčio’, ir etimologiškai jis susijęs su lie. *strǣ-ti* ‘šalti, stingti’, *ap-strǣti* ‘užšalti, sustingti’ (kaip antai: *Ledas apstrėgė ant vandens* G. H. F. Neselmano žodynas), la. *strēgt* ta pačia reikšme, *strēgēle* ‘ledo varveklis’ ir kt.³⁷

Atitinkamą psichinę reikšmę turi rusų literatūroje gana paplitęs „ledinių akių“ įvaizdis, pavyzdžiui: *Грудь, как сугроб, а глаза – лед ледниковый* „Krūtinė kaip pusnis, o akys – ledynų ledas“ (Vsevolodas Ivanovas); *И глаз его – тоски сосулк* „Ir akis jo – ilgesio varveklis“ (Velimiras Chlebnikovas); *Лицо твое мне будет сниться, / бровей синяющий разлет / и тот, завешенный ресницей, / голубоватый вечный лед* „Taviškis veidas man sapnuosis, / pakelti antakių sparnai / ir tie, blakstienomis užjuosti, / pamėlė amžini ledai“ (Varlamas Šalamovas); *...и, как ледышки-холодышки, / глаза жестоки и светлы* „ir kaip leduka spiginukai / akys – žvarbios, šviesios“ (Jevgenijus Jevtušenko); *...и здесь умер, оставив обледенелые глаза открытыми наружу* „ir čia pat numirė, palikęs apledėjusias akis atmerktas išorėn“ (Andrejus Platonovas)³⁸.

Visais minėtais atvejais gamtos reiškinys – užšalęs vanduo, ledas – pasitelktas atitinkamai psichinei būsenai nusakyti. Bet gali būti ir atvirkščiai – psichinės būsenos pavadinimas pritaikytas atitinkamam gamtos reiškiniui. Štai Rusijos Šiaurės bei Užbaikalės tarmėse *заснуть*, *засыпать* ‘užmigti’, kalbant apie vandens telkinius, reiškia ‘užšalti’, pavyzdžiui, apie Baikalą: *А у вас коли он заснул?* „O pas jus kada jis užmigo?“³⁹ Alek-

sandro Potebnios žodžiais: „Miegas – tai šaltis: Tverės tarmėje *заснуть* ‘užmigti’ apie ežerą – ‘užšalti’“⁴⁰. Savo ruožtu, ledui tirpstant – grįžtant gyvybei, atanka, atsimerkia vandens telkinių „akys“. Kaip Kazio Bradūno eilutėse iš „Pavasario sonatos“: *Kai ledinės vandens akys / Atanka žydrąja gelme*⁴¹ – taigi atgyja, nubunda iš žiemos miego.

Nubudimas, atsitokėjimas, dvasinis prisikėlimas, atgaiva kartais tiesiogiai remiasi tirpstančio ledo, atitirpusio, pasiliejusio vandens vaizdiniu. Štai veiksmožodžių *atsi-tokėti*, *ati-tókti* ‘atsipeikėti, atsigausti apsvaigusiam, nualpusiam’, ‘atsigausti po didelių įspūdžių, susijaudinimo, pykčio ar pan.’, taip pat ‘ilgai galvojus suprasti, suvokti, atsiminti’ ir t. t. pirminė reikšmė yra ‘suminkštėti, atsileisti’, ‘po sausros ar šalčio atidrekti (apie orą)’, pavyzdžiui: *Buvo šalta, dabar atatoko* (Daugėliškis, Ignalinos r.); *Po šalčiam oras lyg kiek atatoko* (ten pat); ir tiesiog ‘atplūsti’: *Vanduo atitoksta, griauža, griauža ir išgriauža tas attackas* (Mosėdis, Skuodo r.); daiktavardis *atótokis* – tai tiesiog ‘atodrekiškas, atlydis’: *Po šitokiem šalčiam vis būva atotokis* (Daugėliškis)⁴². Ir etimologiškai šie žodžiai yra bendrašakniai su *tekėti*⁴³. Savo ruožtu (*ati*)*tekėti* turi perkeltinę, psichinę reikšmę ‘atsitokėti, atsigavėlėti, atsigausti’: *Tėvukas kai žiemą įsirgo, tai tik vasarą atitekėjo* (Zapyškis, Kauno r.); *Koja atsitekėjo* ‘atitirpo’ (J. Barono 1933 m. žodynas); *Motyna atsitekėjo nuo išgąščio, apsižvalgė* (Žemaitė); *Dabar mano dvasia ben kiek atsitekėjo* (A. Baranauskas); *Apalpus Lietuva vėl atsitekėjo* (L. Ivinskio „Kalendorius“, 1861 m.) ir t. t.; šios perkeltinės, dvasinės prasmės prigimtį mena reikšmė ‘praeiti skausmui, atsiradusiam nuo šalčio’, kuri tiesiogiai veda prie pirminės reikšmės ‘atitirpti, atsileisti’, kalbant apie įšalą, pavyzdžiui: *Tai, kad jau būt atitekėjus visa [žemė]!* (Leipalingis, Lazdijų r.)⁴⁴. Dar vienas iškalbingas pavyzdys: *Atsitekėjo širdis, nieko nebebijau* (Šatės, Skuodo r.)⁴⁵. Taigi atitokimas, atsitokėjimas, at(s)itekėjimas iš vidinio sąstingio – iš sąmonės aptemimo, kaip nubudimas iš slogaus sapno ar supratimas to, kas ilgą laiką buvo nesuprantama, – lietuvių kalboje savaime mena užšalusio vandens, žiemos ledo atitirpimą ir pasiliejamą, tekėjimą, „dvasinį pavasarį“.

Kaip Vytauto Mačernio („Rudens sonetai“ 6):

34 ФсЭСРЯ III: 786–787, 789; ЧрИЭС II: 213–214; Воруś 2005: 585; Якубович 2003: 191.

35 ДлПРН: 294.

36 ФсЭСРЯ II: 111; ЧрИЭС I: 332; Воруś 2005: 740; Якубович 2003: 191.

37 ФсЭСРЯ III: 772; ЧрИЭС II: 207; LKŽ XIII: 944–945; KtLEV II: 306–307.

38 Павлович 2004: 434; vertimai mano.

39 Журавлев 2005: 297.

40 Потебня 2000: 118.

41 Bradūnas 1990: 244.

42 LKŽ XVI: 481–482; I: 411.

43 FrLEW: 21, 1105.

44 LKŽ XV: 1109, 1111.

45 LKŽ XIV: 894.

*Bet tu žinai: šventa judėjimo ugnis,
Sutirpdžius lytį seną,
Naujam Pavasary atgis.*⁴⁶

Užtat ir liaudies dainoje mergina prisipažįsta: *Man širdelė kaip ledelis / Pavasarį tirpsta*⁴⁷.

Palyginimui – pavyzdys iš Renesanso alchemijos. Šiuolaikinės anglų kalbos *solve* '(iš)spręsti', *solution* 'sprendimas' pirmine reikšme yra būtent 'tirpimas, tirpimas, tirpalas', kaip *dissolve* 'tirpti, skystėti; (iš)tirpinti, tirpdyti, skystinti' ir *dissolution* 'ištirpimas'; šie žodžiai XIV–XVI a. buvo perimti iš lotynų kalbos (*dis*)*solutio* 'atsirišimas, pasileidimas, atsipalaidavimas; suirimas, išsiskaidymas; (iš)tirpimas', (*dis*)*solvo,-ere* 'atrišti, paleisti, atpalaiduoti; išardyti, išskaidyti, išsklaidyti; ištirpinti'⁴⁸. Perkeltinės 'sprendimo' reikšmės įsigalėjimą anglų kalboje iškalbingai iliustruoja toks žymaus XVI a. anglų alchemiko Gerardo Dorno samprotavimas (lotyniškai, iš 1652 m. Londone išleisto alcheminių tekstų rinkinio *Theatrum chemicum Britannicum*): „Cheminiis skaidymas prilygintinas filosofinėms studijoms, nes kaip filosofai sudijuodami atsiduoda žinojimui, taip gamtos daiktai skaidydami atsiduoda tirpimui (*ad solutionem*). Su tuo palygintinas filosofinis žinojimas, nes kaip tirpdomi ištirpsta kūnai, taip pažinimu ištirpdomos filosofų dvejones (*ut per solutionem corpora solvuntur, ita per cognitionem resolvuntur philosophorum dubia*)“; kitur G. Dornas šią alegoriją dar paryškina: „Pirmasis žingsnis kylant prie aukštesniųjų dalykų yra tikėjimo pastanga, nes per ją žmogaus širdis sutirpsta į vandenį (*ad solutionem in aquam*)“; tekstus pateikęs Karlas Gustavas Jungas daro išvadą: „Iš šių teiginių akivaizdu, jog Dornas alcheminę *solutio* suprato pirmiausia kaip dvasinį bei moralinį reiškinį ir tik paskui kaip fizinį. Pirmoji darbo dalis – tai psichinis dvejonių bei konfliktų 'ištirpimas', pasiekiamas savęs pažinimu“; šitaip „dvasiniu pažinimu ištirpdomas savanaudiškas širdies užkietėjimas, sukeltas pirminės nuodėmės: širdis atsileidžia į vandenį. Tuomet jau gali prasidėti pakilimas į aukštesnius lygmenis.“⁴⁹

Galime tik pritarti budologui Herbertui Giunteriui: „Išvada ta, kad problemos nėra išsprendžiamos (*solved*) – jos ištirpsta (*dissolve*), ir viena problema tirpdama ištirpdo kitą“⁵⁰. Lygiai taip, kaip atsileidžia ledas širdyje.

Budizmui ir toks požiūris, ir pati metafora perdėm būdingi. Štai tibetietis Sogjalas Rinpočė pataria: „Galvokite apie savo paprastą, emocijų ir minčių valdomą *aš* kaip apie ledo ar sviesto gabalą, padėtą saulėkaitoje. Kai tampate atšiaurūs ir šalti, leiskite šiam agresyviai jausmui ištirpti savo meditacijos saulės spinduliuose.“⁵¹ Kad širdis tebesant gyvam, o mirus – vėlė nebūtų kaip ledo lytelė.

Ir dzeno koanuose užtinkame tą patį įvaizdį. Štai viename iš jų pasakojama, kaip IX a. dzeno meistras Sepò kartą sutiko vieną geriausių savo mokinių Genšą ir tarė: „Mirus mokytojui Džinsò, prie manęs priėjo vienuolis ir paklausė: 'Kur jis, miręs, dabar yra?' Aš atsakiau: 'Tarsi ledas, ištirpęs į vandenį.' Genša atsiliepė: 'Aš taip nebūčiau pasakęs.' Sepò paklausė: 'Ir ką gi tu būtum pasakęs?' Genša tarė: 'Tarsi vanduo, sugrįžęs į vandenį.'“⁵² Taip čia pripažinta, kad mokytojas Džinsò buvo nubudęs – atitokęs iš širdį kausčiuo ledo dar būdamas gyvas.

Taigi įvaizdis tradicinis, pasitelkiamas nuo seno. Antai tantrinio budizmo patriarchas Saraha (tikėtina IX a.) yra sudėjęs tokį ketureilį:

Nuolat veikiamas [šalto] oro
Net tekantis vanduo sukietėja kaip uola;
Dualistinio troškimo veikiamas sumišęs protas
Sukietina net tai, kas buvo be lyties.⁵³

(„Dualistinis troškimas“ čia – tai kabinimasis į gėrio ir blogio priešpriešą; „kas buvo be lyties“ – tvaraus pavidalo neturinti, beformė pirmapradė sąmonės erdvė; lietuvių žodis *lytis* dėl reikšmių 'išvaizda, pavidalas, forma' ir 'ledo luitas' dviprasmybės čia įtaiko tiesiog kaip pirštų į akį.)

Atitinkamai Saraha aiškino ir dvasinio nušvitimo pakopas: pradžioje tai „lyg žinojimas, kad ledas yra tas pats vanduo“, paskui iš tikrųjų gyvenime „ledas ima virsti vandeniui“, ir galiausiai ateina aukščiausias išsipildymas, „lyg visas ledas būtų virtęs vandeniui“⁵⁴. Žymus XII a. tibetietiškojo budizmo mokytojas Gampopa pabrėžė, kad aukščiausia tikrovė smelkia šį regimąjį reiškinį pasaulį, todėl jos nereikia ieškoti kažkur kitur, anapus regimojo reiškinio pasaulio, o kas taip daro, tas „tarsi ieško vandens už ir anapus ledo“⁵⁵. Aukščiausioji būtis – tai ta pati kasdienė buitis, tik atitirpusi, atitokusi iš

46 Mačernis 1990: 54.

47 BKT: 117, Nr. 144.7.

48 OEE: 129, 449; Klein 2003: 220, 697.

49 Jung 1977: 271–272, žr. 229, 578, išn. 587; taip pat žr. Юнг 1997: 192, išn. 1.

50 Guenther 1972: 121.

51 Sogjalas 2011: 79.

52 Suzuki 1972: 85.

53 Namgyal 1993: 195; tirpstančio ledo, sniego vaizdinius panašiam kontekste dar plg. 238, 282–284.

54 Guenther 1972: 153, išn. 79.

55 Guenther 1972: 149, išn. 13.

nesąmoningumo. Panašiai jau Padmasambhava, VIII a. atnešęs budizmą iš Indijos į Tibetą, mokė, jog regimąjį reiškinių pasaulį reikia ne neigti ar atmesti, bet atpažinti jo tikrąją esmę, ir tuomet jis pats savaime į ją atvirsta: „Tarsi ledui ištirpus į vandenį.“⁵⁶

Šiuo požiūriu, visas šis regimasis, arba materialusis pasaulis yra tarsi į ledą sustingusi dvasia – į regimas, apčiuopiamas lytis žiemos sukaustyta upė. Jau esame nagrinėję *sutvėrimą* šalčiu – kaip kad vanduo sušąla, sustingsta ir *sutvirtėja* į ledą⁵⁷. Pasak Vydūno, tuokart jau minėto, „daug teisingiau yra sakyti, materė esanti sutirštėjusi dvasia, negu tai, kad dvasia pasidaranti iš materės. Kaip ledas, tapęs iš vandens, vėl virsta vandenimi, taip ir materė virsta pagaliau eteriu“⁵⁸, dvasia. Arba kiek kitaip, bet tuo pačiu pamatiniu vaizdiniu remiantis: „Žmonės krinta į žinomąją būtį, į pasaulį, kaip sniegas vienas po kito. Ir taip iš jo traukiasi“⁵⁹ – ištirpdami.

Tai ir dvasinio nubudimo esmė, kuris gali prasidėti tik tuomet, kai *ledokas* širdyje atitoksta.

Kaip atitinkamų įvaizdžių kupiname Kazio Binkio sonete „Ledai“:

*Į upės putojančią žiūriu krūtinę.
Lyg žvėris laukinis, užtvertas į gardą,
Ji blaškos po krantus ir kaukdama ardo
Žiemos sudarytąjį tiltą ledinį.*

*Ir lūžta ledai, lyg nematomo kardo
Ašmuo bekapotų jų veidą stiklinį,
Ir plaukia tolyn eilėmis susipynę,
Ir vandens bangose daužydamiės nardo...*

*O upė! Kaip lengva tau laisvę įgyti!
Galingosios bangos ir saulė skaisčioji
Tau padeda uždangą kietą ardyti.*

*Bet man kas padės, pasakyk, galingoji,
Tuos šaltus ir žiaurius ledus sutirpdyti,
Ką spaudžia taip širdį krūtinėj silpnoje?..⁶⁰*

ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Chlebnikovas, Velimiras = Велимир (Велемир) Хлебников
Dornas, Gerardas = Gérard Dorn, lo. Gerardus Dorneus
Džinsò = ang. Jinso
Genša = ang. Gensha
Giunteris, Herbertas = Herbert V. Guenther
Ivanovas, Vsevolodas = Всеволод Вячеславович Иванов

56 Guenther 1972: 53.

57 Razauskas 2021: 13–20.

58 Vydūnas 1992: 294.

59 Vydūnas 1990: 428.

60 Binkis 1999: 54–55.

Jevtušenka, Jevgenijus = Евгений Александрович Евтушенко
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Platonovas, Andrejus = Андрей Платонович Платонов
Potebnia, Aleksandras = Александр Афанасьевич Потебня
Sepò = ang. Seppo
Sogjalas Rinpočė = ang. Sogyal Rinpoche
Šalamovas, Varlamas = Варлам Тихонович Шаламов
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Balys 1949 = *Istoriniai padavimai*. Spaudai paruošė Dr. Jonas Balys. Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1949.
Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
BDS = *Krišjāņa Barona Dainu skapis*: <<http://www.dainu-skapis.lv>>.
Binkis 1999 = Kazys Binkis. *Raštai*, I: *Poezija*. Vilnius: Pradai, 1999.
BKT = *Biržų krašto tautosaka*. Užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1982.
Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990..
BRMŠR = *Baltų religijos ir mitologijos relikvai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): Šaltinių rinkinys*. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2016.
BsĮT = *Įvairi tautosaka iš rinkinių*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
BsLP I = *Lietuviškos pasakos*, I. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 2001.
BsLPJ IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*, IV. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1998.
DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis–Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.
FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
Guenther 1972 = Herbert V. Guenther. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London: Shambala, 1972.
JšLD III = *Lietuviškos dainos*, III. Užrašė Antanas Juška. Paruošė A. Mockus. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
KkLSP = *Latviešu sakāmvardi un parunas: Izlase*. Sastādījusi E. Kokare. Rīgā: Latvijas PSA Zinatņu akadēmijas izdevniecība, 1957.
Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
KnsLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
KrLEV II = Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.

- Kursīte 1996 = Janīna Kursīte. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996.
- LDdz = *Latvju Dievādzesmas*. Ieraudzījis un sakārtojais Brastiņu Ernests. Latvju dievturu sadraudze, 11980.
- LJR = *Lyg ižanga į Requiem*. Sudarytojas Kęstutis Subačius. Vilnius: Naujoji Romuva, 2008.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
- LTsR = *Lietuvių tautosakos rinktinė*. Paruošė Amb. Jonynas ir kiti. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- Mačernis 1990 = Vytautas Mačernis. *Po ūkanotu nežinios dangum: poezija, proza, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1990.
- Mykolaitis-Putinas 1982 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Lyrika*. Vilnius: Vaga, 1982.
- Namgyal 1993 = Takpo Tashi Namgyal. *Mahāmudrā: The Quintessence of Mind and Meditation*. Translated and annotated by Lobsang P. Lhalungpa. Delhi: Motilal Banarsidass, 1993.
- Nėris 1984 I, III = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*; III: *Proza, dienoraščiai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1984.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Razauskas 2021 = Dainius Razauskas. *Sutvėrimas šalčiui*. // *Būdas*, 2021, Nr. 2.
- Sauka 1970 = Donatas Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. Vilnius: Vaga, 1970.
- SkardžiusRR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- SP I = *Stebuklinės pasakos*, I. Sudarė ir parengė Jūratė Šlekonytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Suzuki 1972 = Daisetz Tejtaro Suzuki. *Living by Zen*. Edited by Christmas Humphreys. London: Rider & Company, 1972.
- SVīt = *Sidraiba Vītols: Tautos dzeismu krājums*. Sastādījuši Dr. phil. J. A. Jansons un N. Kalniņš. Rīga: K. Rasiņa apgāds, 1943.
- Šmitas 2004 = Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLTT = *Latviešu tautos ticējumi*. Sakrājais un sakārtojais Prof. P. Šmits. Rīgā: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940–1941.
- Ulčinskis 1995 = Vladas Ulčinskis. *Raitininkų kaimas (1850–1950)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Vaitkevičienė 2001 = Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Vaitkevičius 2005 = Vyktintas Vaitkevičius. *Medicina baltų šventviečių kontekste*. // *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005.
- Vydūnas 1990, 1992 = Vydūnas. *Raštai*, I, III. Vilnius: Mintis., 1990, 1992.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- Афанасьев 1995 I = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I. Москва: Современный писатель, 1995.
- Виноградова 1999 = Людмила Николаевна Виноградова. *Материальные и бестелесные формы существования души*. // *Славянские этюды: сборник к юбилею С. М. Толстой*. Москва: Индрик, 1999.
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- ДлТС II = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, II. Москва: Русский язык, 1981 (1881).
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва: Индрик, 2005.
- Павлович 2004 = Наталия В. Павлович. *Язык образов: Парадигмы образов в русском поэтическом языке*. Москва: Азбуковник, 2004.
- Потебня 2000 = Александр Афанасьевич Потебня. *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 2000.
- Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.
- ТопоровПЯ IV = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, IV: *К–L*. Москва: Наука, 1984.
- ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ЧрИЭС I–II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I–II. Москва: Русский язык, 1999.
- Шейн 1902 = *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном*, том III. Санкт-Петербург, 1902.
- ЭССЯ I–XXXIV = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, I–XXXIV. Москва: Наука, 1974–2008.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг. *Психология переноса; Статьи*. Москва: Ваклер, Рефл-Бук, 1997.
- Якубович 2003 = Мариола Якубович. *Физиологические мотивации в названиях эмоций*. // *Этимология 2000–2002*. Москва: Наука, 2003.

LEDOKAS: : “THE HEART OF ICE” IN SPIRITUAL TRADITION

Dainius RAZAUSKAS

It is maintained in the article that the assumptive Slavic borrowing of the Lith. ledokas [mean, malicious, vicious, nasty] should not be considered as just sheer borrowing because it can also be connected to ledokas – “piece of ice” and ledas – “ice”. To support such a proposition, abundant and prevailing psychological and spiritual symbolism of ice and frost is presented, with an emphasis on Lithuanian tales in which icy hearts, or hearts of ice, are attributed to witches, hags, and wicked people. Eventually, on behalf of more comprehensive a view, appropriate Buddhist imagery is introduced in which the darkened, dull, sullen mind is compared to frozen water, ice, and the enlightened mind – to melting ice, flowing water. Either way, an overwhelming customary metaphor of winter and spring (respectively, stagnation and flow) encompasses all these particular cases.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt
Gauta 2021 12 15, įteikta spaudai 2022 02 20